

UOT 334.01.02

TÜRKİYE – ERMENİSTAN İLİŞKİLERİNİN SOSYO-EKONOMİK ANALİZİ

Doç. Dr. Kerem Karabulut*

Özet

1991 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasıyla birlikte, bu ülkeye komşu Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi'nin sınırında oluşan bağımsız devletlerden birisi de Ermenistan'dır. Ancak Ermenistan-Türkiye ilişkileri hem tarihteki olaylardan dolayı, hem de Azerbaycan'la bağlantılı olarak gelişmemiştir. Bunun sonucunda, Ermenistan sınır kapısı açılmamış ve Türkiye-Ermenistan ticareti gerçekleşmemiştir. Türkiye-Ermenistan sınır kapılarının kapalı oluşunun temel sebepleri ekonomi dışı faktörler olduğu için bu sınır kapılarının (*Doğu ve Alicant sınır kapıları*) açılabilirliğini tartışmadan önce, Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin kısa bir tarihçesine bakılmaktadır. Daha sonra sınır kapılarının ekonomik değerlendirmesi ve Türkiye açısından önemi analiz edilecek ve yapılabilecekler tartışılacaktır. Çalışmada, kitap, makale, temel istatistikler gibi verilerin yanında, konuyla ilgili yapılmış saha araştırmalarının sonuçları da aktarılmaya çalışılacaktır. Son olarak, çalışmada sunulacak veriler doğrultusunda öneriler getirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Uluslararası Ekonomik İlişkiler, Türkiye-Ermenistan İlişkileri, Sınır Kapıları Sorunu, Türkiye-Azerbaycan- Ermenistan İlişkileri.*

1. Giriş

Türkiye'de, Ermenistan ile ilişkilerin analizi çalışmalarının 1970'li yıllardan sonra yoğunlaştığı görülmektedir. Tarihi olaylara bağlı olarak yapılan bu değerlendirmelerde Türkiye'nin geç kaldığı ve yaşanan olaylardaki haklılığını dünya kamuoyuna tam anlatamadığı anlaşılmaktadır. Oysa Ermenistan diasporası bu çalışmalarını 1920'li yıllardan bu yana yapmış ve Türkiye'ye yönelik takındığı politikalarla dünya kamuoyunun dikkatini sürekli kendisine çekerek bir nevi varlığını buna

bağlamıştır. 1991 yılında SSCB dağılınca, bu politikasına daha da hız vermiştir. Çünkü hem ekonomik, hem de coğrafi açıdan son derece muhtaç bir konumda olmuştur. Bu durumdan kurtulmanın ya da yaşamının yolu ise dış desteğe bağlı olmuş, bunun için de kullanılabilecek en etkin politika ise Türkiye üzerinden yapılmaya çalışılmıştır.

Türkiye, Ermenistan konusundaki çalışma ve uluslar arası siyasi girişimlerinde geç kalmanın yanında, son yıllarda sanki eşit iki ülkeymiş gibi öncelikli adımlar atarak kendi

*T.C.Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
k_karabulut@hotmail.com

çıkarlarına zarar verebilecek politikalar da uygulayabilmiştir. Bunun yakın zamanda görülen uygulamalarından birisi, Türkiye-Ermenistan futbol müsabakalarındaki tutumdur. Ancak, daha sonra Ermenistan'a karşı uyguladığı bu politikaları devam ettirmeyerek yanlıştan dönülmüştür. Çünkü, ilişkinin düzeltilmesi ve sınırların açılması konusunda ısrarcı olması gereken ve ilk adımları atması gereken ülkenin Ermenistan olduğu açıktır.

Türkiye ile Ermenistan arasındaki ekonomik ilişkilerin ele alınması ise 1991'den sonra gündeme gelmiştir. Bu ülkenin bağımsızlığını kazanmasından sonra kendi yanlış politikaları yüzünden Türkiye ile olan sınır kapıları açılmamış, ve böylece iki ülke arasında ekonomik bir ilişki kurulamamıştır. Yaşanan bu süreç tamamen Ermenistan'ın aleyhine olduğu için tarihteki politikalarına benzer şekilde ekonomik ilişkilerdeki zayıflığı da kendi lehine kullanmaya çalışmıştır. Türkiye başlangıçta ekonomik ilişki kurma çabasına rağmen, hem Ermenistan'ın yanlış politikalarına hem de Azerbaycan'la bağlantılı olarak bu ülkeyle olan ekonomik ilişkilerini geliştirmemiştir. Türkiye için önemli bir pazar olmayan Ermenistan, ekonomik darboğazını aşmak için Türkiye ile olan sınır kapılarının açılması için yoğun bir propaganda çalışması uygulamaktadır. Bu çalışmada, sosyo-ekonomik göstergeler açısından Ermenistan ile ilişkiler değerlendirilmektedir. Ancak konu sadece ekonomik bir yapı arzemediği için de kısa tarihsel bilgiler verilerek anlam bütünlüğü sağlanmaya çalışılmaktadır. Bu amaçla ilk önce sosyo-ekonomik açıdan Ermenistan'ı tanıttıcı bilgiler verilmekte, daha sonra Türkiye'nin bölge ülkelerine yönelik ticaret göstergeleri ele alınarak Ermenistan'ın bunun içindeki yeri ve önemi belirlenmeye çalışılmaktadır. Bu kapsamda, çalışmanın sonraki bölümü Türkiye-Ermenistan sınır kapılarının açılabilirliği üzerine kurulmuştur. Çalışma,

teorik ve ampirik çalışmalardan yararlanılarak analitik bir bakış açısıyla ele alınmıştır.

2. Ermenistan'ın Nüfus ve Coğrafyası



Güney Batı Asya ve Türkiye'nin doğusunda yer alan Ermenistan, toplam 29 800 kilometrekarelik bir alana sahiptir. Sınır komşuları ve komşularıyla olan sınır uzunlukları ise şöyledir: Azerbaycan; 566 km, Nahcivan, 221 km, Gürcistan; 164 km, İran; 35 km ve Türkiye; 268 km.

Ermenistan'ın nüfusu konusunda çok çelişkili veriler ortaya atılmaktadır. Kimi kaynaklar 3 milyon civarında bir nüfustan bahsederken (cia.gov/cia/publications... ve *World Bank 2003 verileri*), kimileri de bu rakamın çok abartılı olduğunu ve günümüzde ki Ermenistan nüfusunun en fazla 2 milyon olabileceğini ifade etmektedirler. Ermenistan nüfustaki azalmanın temel sebebi, dağlık bir coğrafya da yer alan ülkeden kalifiye elemanların sürekli göç etmesidir. Bu durum nüfus azalmasına yol açtığı gibi ekonomik durumunu da olumsuz

etkilemektedir. Ermenistan resmi rakamlarına göre, 1990-2001 yılları arasında 900 bin Ermeni ekonomik sebeplerle ülkeden ayrılmıştır (Kantarıcı; 2003:5). Ülke nüfusunun olduğundan daha fazla gösterilmeye çalışılmasının bir sebebi de, resmi kurumların diğer ülkelerden nüfusa göre aldıkları yardımları korumak istemesidir. Ancak, son yıllardaki göç olgusunun ülkeyi zor durumda bırakacak bir seviyeye geldiği ifade edilmektedir. Örneğin batılı büyükelçilerin bile Ermenistan'ın 2002'deki nüfusunun 800 bin ile 1 milyon 250 bin arasında olabileceği tahminlerinde bulunmaktadır (Laçiner;2002:67). Bütün bu tahminler dikkate alındığında, bu ülkenin nüfusunun en iyimser olasılıkla 1,5-2,5 milyon arasında olacağını söylemek mümkündür.

Ermenistan nüfusunun etnik yapı açısından çeşitlilik göstermediği görülmektedir. SSCB'nin en homojen cumhuriyetlerinden biri olan Ermenistan'da 1989'daki nüfus sayımına göre, yaklaşık 2,5 milyon kişi yaşamakta ve etnik azınlıklar bunun %4,3'ünü oluşturmaktadır. Bu sayıma göre, en fazla nüfusa sahip olan kesim Azerilerdir. Günümüz itibarıyla, ekonomik sıkıntılar ve Karabağ sorunu dolayısıyla ülkede Azeri vatandaş bulunmamaktadır. Ermeni milliyetçiliğinin sonucu olarak 185.000 Azeri Ermenistan ve Karabağ bölgesini terk etmiştir. Ermenistan'da yaklaşık 35.000 kadar da Kürt kökenli insan yaşamaktadır (Selvi; 2003:3).

3. Ermenistan'ın Genel Ekonomik Yapısı

Eski Sovyet Merkezi Planma Sistemi içerisindeki Ermenistan, diğer cumhuriyetlere makine araçları, tekstil ve diğer imalat ürünlerini sunup onlardan ham materyaller ve enerji almaktaydı. Aralık 1991'de SSCB'nin dağılmasından sonra Ermenistan, Sovyet döneminin büyük endüstriyel alanından uzaklaşarak, küçük ölçekli tarıma kaymıştır. Tarım sek-

törünün uzun dönemde daha çok yatırım ve yenilenmiş teknolojiye ihtiyacı var. Sanayinin özelleştirilmesi daha yavaş bir şekilde olmuştur. Ancak mevcut yönetim tarafından yenilenmiştir. Ermenistan gıda ithalatçısı durumunda olan bir ülkedir. Azerbaycanla devam eden anlaşmazlığı ve Sovyetler Birliğinin Merkezi Planlı Ekonomik Sisteminin çökmesi, 1990'ların başlarında ciddi bir ekonomik gerilemeye sebep olmuştur. Bununla birlikte, 1994'te Ermenistan hükümeti, 1995-2003 arasında pozitif büyüme oranlarıyla sonuçlanan IMF destekli bir ekonomik liberalleşme programı başlatmıştır. Ocak 2003'te Dünya Ticaret Örgütüne ortak olmuştur. Ayrıca, enflasyonu düşürmeye, parasal istikrarı sağlamaya ve KOBİ'lerini özelleştirmeye çalışmaktadır. 1990'ların başları ve ortasında Ermenistan'ın yüzyüze kaldığı kronik enerji sıkıntıları, Metsamor'daki nükleer enerji santrallerinden birisinin enerji üretmesiyle giderilmiştir. Şu anda Ermenistan, kapatılması yönünde uluslar arası baskı olan Metsamor'u aslında çalıştıracak altyapıya yeterince sahip olmamasına rağmen, net bir enerji ihracatçısı konumuna gelmiştir. Elektrik dağıtım sistemi 2002'de özelleştirilmiştir. Ermenistanın ciddi ticari açıkları, bazı uluslar arası yardımlar ve doğrudan yabancı yatırımlarla dengelenmeye çalışılmaktadır. Özellikle enerji sektörü açısından Rusya ile olan bağları yakın kalmıştır (<http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/am.html>). Diğer taraftan, Ermenistan ekonomisinde görülen önemli olumsuzluklardan birisi rüşvetin neredeyse resmîyet kazandığı bir hal almasıdır. Özelleştirme ihalelerinde yapılan yolsuzluklar ve usulsüzlükler, serbest ekonomik ilişkilerin gelişmesine ciddi şekilde engel olan bir faktördür (Kantarıcı; 2003:5).

Bu genel bilgilerden sonra Türkiye ve Ermenistan'ın komşu ülkeleriyle olan ticari ilişkilerine bakmak faydalı olacaktır.

4. Ermenistan'ın Ticari Partnerleri

Ermenistan'ın oransal olarak ihracat ve ithalat yaptığı ülkelerin dağılımı aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Tablo 1

Ermenistan'ın ticaret partnerlerinin dağılımı (2009)

Ülkeler	İhracat (%)	İthalat (%)
Almanya	16,47	5,36
Rusya	15,45	24,02
ABD	9,64	-
Bulgaristan	8,6	-
Gürcistan	7,57	-
Hollanda	7,48	-
Belçika	6,71	-
Kanada	4,91	-
Çin	-	8,72
Ukrayna	-	6,15
Türkiye	-	5,39
İran	-	4,07
Diğerleri	23,17	46,29
Toplam	100,0	

Kaynak: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/am.html>(Giriş: 24.11.2010)

Ermenistan'ın 2009 yılı verilerine göre toplam mal ve hizmet ihracatı yaklaşık 700 milyon dolar, ithalatı ise, 2 milyar 700 milyon dolar kadardır. Bu rakamlar Türkiye'nin neredeyse %1'i kadardır (<http://web.worldbank.org>) Tabloya göre, Ermenistan'ın iyi ilişkiler içerisinde olduğu ülkelerle çok anlamlı bir ticaret hacmine sahip değildir. Örneğin, 2001 yılı itibarıyla İran'la 30 milyon dolarlık ihracat karşılığı, 90 milyon dolarlık da ithalat

yapılmıştır (Laçiner;2002:66). Yine Türkiye ile dolaylı ya da doğrudan olabilecek ticaret hacminin en fazla 40 ile 200 milyon dolar arasında olabileceği tahmin edilmektedir. Ancak, Ermenistan'ın İran ile iyi ilişkileri dikkate alınacak olursa, tablodaki orandan İran'ın 2009 yılı itibarıyla Ermenistan'a ihracatının tutarı yaklaşık 100 milyon dolardır. Bu nedenle, Türkiye ile olan ticaret hacminin sınır kapıları açılrsa dahi 100 milyon doların oldukça altında olacağı belirtilebilir.

Ülkenin en önemli ihracat ürünleri arasında, pik demir, işlenmemiş bakır, demir dışı metaller, elmas, maden, gıda ürünleri, enerji yer almaktadır. İthalat ürünlerinin başlıcaları ise, doğal gaz, petrol, tütün, gıda ürünleri, elmadır. (<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/am.html>).

Tablodan da görüleceği üzere, ihracat açısından birinci partner Almanya, ithalatta ise Rusya'dır. 2003 yılında ise ihracatta birinci partner Belçika, ithalatta yine Rusya'dır.

Ermenistan ekonomisinin güç durumunda olduğunu, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün (KEİÖ) İstanbul'daki Ermenistan temsilcisi Arsen Avagyan, "Ermenistan hangi ürünlerde Avrupa piyasalarında rekabet gücüne sahip olur?" sorusuna şu cevabı vererek ortaya koymaktadır (http://www.turkishtime.org/temmuz/54_2_tr.htm). "Ermeni konyağı ve Ermenistan şarapları Avrupa'da çok ünlü ve rekabet gücüne sahip. Ermenistan'ın ham deri potansiyeli Türk deri sektörü için çok avantajlı. Bugün Ermenistan'dan gelen ham deri Gürcistan üstünden Türkiye'ye geliyor. Tekstil alanında Sovyetler Birliği döneminde geniş bir altyapı oluşturuldu. Ama yeni yatırım olmadığı için bu fabrikaların çoğu duruyor. Ayrıca tekstil alanında Türkiye kota sorununu Ermenistan aracılığıyla aşabilir. Ermenistan'dan gelen tekstil ürünlerine ABD'de kota yok. Bizde üretim düşük olduğu için bundan yeterince yararlanamıyoruz. Türk tekstilci Ermenistan'a

yatırım yaparsa ABD'deki kota sorununu böylece aşabilir" (http://www.turkishtime.org/temmuz/54_2_tr.htm). Ermeni temsilcinin ifade ettiği ürünlerin çok önemli ya da stratejik ürünler olmadığı görülmektedir. Üstelik fabrikaların boş olduğunu da itiraf ediyor. Bu durum Ermenistan'ın iktisadi sıkıntısını gösterir. Bu nedenle, Ermenistan'ın bu sıkıntılardan kurtulması için Türkiye'ye ihtiyacı vardır. Ancak, güttüğü mevcut siyasi politikalar bunu engellemektedir.

5. Türkiye'nin Doğu Komşu Ülkeleriyle Olan Ticareti

Türkiye'nin doğu komşusu ülkelerle olan ihracat ve ithalat rakamları tablo 2 ve 3 de verilmektedir.

Türkiye'nin komşu ülkelerle olan ticareti oldukça düşüktür. 2009 yılında yaklaşık 72 milyonluk bir pazar olan İran'a yapılan ihracat, yaklaşık 2 milyar dolar, ithalat ise 3,4 milyar dolar kadardır. Toplam ihracatın yaklaşık %2'si kadardır. Yine çok iyi ilişkiler içinde

olunulan yaklaşık 5 milyonluk nüfusa sahip Gürcistan'a yapılan ihracat ise yaklaşık 746 milyon dolar olup, toplam ihracatın %1'inden daha azdır. Aynı şekilde, Türkiye'nin en önemli müttefiki olan ve yaklaşık 9 milyonluk Azerbaycan'a yapılan ihracat ise 1,4 milyar dolardır. Yani toplam ihracatın %1'inden biraz fazladır.

Tablolardaki komşu ülkelere ait rakamlar dikkate alındığında, Ermenistan ile Türkiye arasındaki toplam ticaret hacminin en iyimser tahminle 40 ila 200 milyon dolar arasındaki görüşler doğrultusunda olabileceği anlaşılmaktadır. Bazı yazarlar bu rakamın sınır kapılarının açılmasıyla 400-600 milyon dolar arasında değişeceğine işaret etmektedirler. Oysa üstteki rakamlara göre, örneğin 9 milyonluk dost Azerbaycan'la bile bu rakamlar ancak 2005'den itibaren yakalanabilmiştir. Uzun zamandan beri Türkiye'nin aleyhine lobi faaliyetleri yürüten 1,5-3 milyonluk bir ülkeyle bu rakamın yakalanması olası gözükmemektedir.

Türkiye ile Ermenistan arasındaki ticaret

Tablo 2

Türkiye'nin Doğu Komşu Ülkelerine İhracatı (milyon \$)

Ülkeler	2005	2006	2007	2008	2009 (Geçici)
Suriye	551	690	797	1.115	1.424
İran	912	1.066	1.441	2.029	2.024
Gürcistan	271	407	289	997	746
Azerbaycan	528	695	329	1.667	1.398
Irak	2.750	2.589	645	3.916	5.125
Ermenistan*	-	-	-	-	2 bin

* Ermenistan rakamları milyon dolar değil, dolar cinsinden yazıldığı miktardır.

Kaynak: TÜİK - Türkiye İstatistik Kurumu

Tablo 3

Türkiye'nin Doğu Komşu Ülkelerine İthalatı (milyon \$)

Ülkeler	2005	2006	2007	2008	2009 (Geçici)
Suriye	272	187	376	639	327
İran	3.469	5.626	6.615	8.199	3.402
Gürcistan	302	344	289	525	285
Azerbaycan	272	340	329	928	752
Irak	458	375	645	1.320	952
Ermenistan*	3 bin	4 bin	3 bin	bin	2 bin

* Ermenistan rakamları milyon dolar değil, dolar cinsinden yazıldığı miktardır.

Kaynak: TÜİK - Türkiye İstatistik Kurumu

hacminin 40 milyon dolar olduğu konusunda tahminde bulunanların birisi de Ermenistan Ticaret ve sanayi Bakan yardımcısı Tigran M. Davtyan'dır (*Laçiner; 2002:67*).

6. Ermenistan Sınır Kapısının Açılabilirliği

Türkiye-Ermenistan sınır kapılarının açılabilirliğini, bu iki ülkenin tarihi süreç içerisindeki ilişkileri ve Ermeni sorunu çerçevesinde ele almak yararlı olabilir. Aslında Ermeni sorununun Türkiye'nin gündemine girme tarihinin çok eski olmadığı söylenebilir. Nurşen Mazıcı'nın "Ermenistan Sorunu" adlı eserinde şöyle ifade edilmektedir:

"27 Ocak 1973'te ilk kez, Türkiye'nin Los Angeles Başkonsolosu Mehmet Baydar ve yardımcısı Bahadır Demir'e yapılan saldırı sonucu, Türkiye'nin gündemine giren Ermeni terörü, başta Dışişleri Bakanlığı olmak üzere tüm ülkede şaşkınlık yaratmıştı. Çünkü, bu tarihe değin, Türkiye'nin Ermeni Sorunu'na ilişkin ne kapsamlı bir bilgisi, ne de buna bağlı olarak bir çalışması vardı. Ermeni terör örgütü ASALA'nın benzeri saldırıları sonucu 1970 ve 1980'lerde 34 Türk diplomatı ve yakınının ölümü ve yaralanmalarıyla birlikte, 1980'ler başında Ermeni Sorunu'na ilişkin tarihsel araştırmalar, akademik düzeyde başladı" (Mazıcı; 2005:9). Bu nedenle, Türkiye-Ermenistan sınır kapıları ve ticari ilişkilerinin tarihteki ve günümüzdeki gelişmelerden etkilenmemesi veya ayrı ele alınması yanlış analiz yapılmasına sebep olabilir. Kaldı ki, sınır kapısının açılması konusunda çaba sarfetmesi gereken ülke Türkiye değil, Ermenistan'dır. Türkiye-Ermenistan sınırının açılması Ermenistan için hayati bir meseledir. Diğer dünya ülkeleriyle bağlantılarının kurulması, hiçbir denize bağlantısının olmaması, taşıma maliyetleri, Ermenistan pazarının küçük olması, bölgesel ölçeğin yatırımcıları cezbetmemesi gibi sebepler, bu ülkenin Türkiye'ye

muhtaçlığının göstergelerindedirler (*Gültekin; 2002: 36*). Dolayısıyla, Türkiye konuya soğukkanlı bakmalı ve Ermenistan'ın attığı adımlara göre kendini ayarlayabilmelidir.

Türkiye-Ermenistan sınır kapılarının (*Doğu ve Alican sınır kapıları*) açılabilirliğini tartışmadan önce, Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin kısa bir tarihçesine bakmak faydalı olacaktır.

6.1. Ermenistan İlişkilerine Kısa Bir Bakış

İlk Türk-Ermeni ilişkileri yaklaşık bin yıl öncesine dayanmaktadır. Daha önceleri de Abbasi ordularında hizmet eden Türk kumandanlar ile ailelerin, Ermenilerle ilişkileri olmuştur. Asıl ilişkiler ise 1015-1020 yıllarında Selçuklu Hükümdarı Alpaslan'ın babası Çağrı Bey'in Doğu Anadolu'ya düzenlediği keşif seferleriyle yakınlaşmış ve sıklaşmıştır. Malazgirt zaferinden sonra Anadolu'nun Türkleşip İslamlaşmasıyla birlikte de Türklerle Ermenilerin ilişkileri gelişmiştir (Halaçoğlu: 2004;13-14). Bazı çalışmalarda ise Ermenilerin Türklerin soyundan geldiği bile iddia edilmektedir. Örneğin Osman Karabıyık'ın eserinde Ermeniler'in Tarihi bölümündeki 5. ve 6. maddeler şöyledir (Karabıyık:1984;11):

- ❖ "Levon D. Dabağyan ise Kimmerlerle akraba olan Frikler'in Ermenilerle de akraba oluşu, Kimmerlerle aynı soydan olan Bulgarlarında Ermenilere akraba olmasına ve Bulgarlarında Türklerle aynı soydan bulunuşu, Ermenilerin de Türklerle aynı soydan gelmesine yol açmaz mı? Sorusunu sorarak "Ermeniler Turani Irktır" demektedir".
- ❖ "Kazım Karabekir İstiklal Harbi isimli eserinin (11-14) sayfasında "Ermeniler asırlarca Türkler gibi yaşamışlardır" diyerek, Haçlı Ordularının baskısı altında Hıristiyanlaşmış Türkler olduğunu iddia etmektedir".

Ancak, iki ülkenin ilişkilerinin süresi ya da ırk olarak bağlantıları ne olursa olsun, var olan gerçek şudur: Türk-Ermeni ilişkilerinde Azerbaycan'la da bağlantılı olarak sorun vardır. Bu sorunun çözülmesi durumunda, tarihte uzun yıllar Türklerle birlikte yaşamış ve Türkiye'nin sınır komşusu olan bu ülkenin öncelikle kendisinin büyük menfaatleri vardır.

Hiçbir denize bağlantısı olmayan Ermenistan'ın hem ekonomik hem de politik istikrarı için Türkiye ile iyi ilişkiler içinde olması önem arz etmektedir. Ermenistan'ın Türkiye ile iyi ilişkiler kuramamasının temel üç sebebi vardır (*Kantarci ve diğerleri:2002;120*):

- Hiçbir hakkı olmamasına rağmen, Türkiye'den toprak talebinde bulunması
- Soykırım iddialarının sürekli gündeme getirilmesi ve
- Karabağ sorununun çözümünde uzlaşmaz bir çizgi izlenmesi.

İşte Ermenilerin bu üç yanlış politikası Türkiye ile normal diplomatik ilişkiler kurmasına engel olmaktadır. Dolayısıyla, Türkiye ile Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi için Ermenistan'ın bu politikaları terk etmesi ve normal komşuluk ilişkilerine dönmesi gerekir. Aksi takdirde, çözüm zorlaşır.

Özellikle soykırım iddiaları, Ermenistan'ın Bağımsızlık Bildirgesinde yer almaktadır ve Ermenistan Anayasası da Bağımsızlık Bildirgesine atıfta bulunmaktadır (*Kantarci ve diğerleri:2002;109-110*). Yine Bağımsızlık Bildirgesinin 11. maddesinde Doğu Anadolu Bölgesi " Batı Ermenistan " olarak geçmektedir. Ayrıca, Anayasalarının 13. maddesinin 2. paragrafında devlet armasında Ağrı dağı yer almakta ve 1921 tarihli Kars-Gümrü anlaşmasıyla belirlenen sınırlar Ermenilerce tanınmamaktadır (*Kızıltan:2003;305*). İyi ilişkiler kurulabilmesi için Ermenistan Anayasasından Ermenistan bağımsızlık Bildirgesine yapılan bu atıf ve diğer iddialar çıkarılmalı ve Karabağ sorunu çözülmelidir.

6.2. İlişkinin Siyasi ve Ekonomik Yönü

Ekonomik ilişkilerin sağladığı fayda bilimsel çalışmalardan örneklerle net bir şekilde ortaya konmaktadır: "Ekonomik bütünleşmenin refahı nispi olarak arttırdığına dair ampirik (gerçek verilere dayanan) çalışmalar vardır. Ampirik çalışmalar, ekonomik entegrasyonun üye ülkeler arasındaki çatışmaları azalttığına dair önemli destek vermektedir. S.W.Polacheck'in 1958-67 dönemi için 30 ülke verileriyle yaptığı bir çalışma göstermiştir ki, iki ülke arasında ticaretin iki katına çıkması çatışmaları %20 azaltmaktadır". "Hirsch, Barışın Sağlanması ve İktisaden Karşılıklı Bağımlılık adlı makalesinde çok güzel ifade ediyor: Ülkeler "nükleer denge" yerine "refah dengesi" yarattıkları zaman, barışçı bir tutumu benimsemeyi mecbur hissedeceklerdir" (*Gerni; 1999: Palandöken*). Türkiye ile Ermenistan arasındaki ticari ilişkinin Cumhuriyetin ilk yıllarında da olduğunu görmekteyiz. Örneğin İğdır ile Erivan arasında 1920 yılında sınır ticareti yapılmaktadır. Erivana pamuk, yün ve canlı hayvan satılıp, şeker ve manifatura alındığı belirtilmektedir. Ancak bu ticaret, 1939 yılında Sovyetler Birliği tarafından kesilmiştir (*Berberoğlu; 1999: Hürriyet*).

Ermenistan ile Türkiye arasında günümüzde yapılan ticari ilişki de alternatiflerin detaylı olarak değerlendirilmesi zorunluluğu vardır. Ermenilerin dış ticaretteki alternatifleri ve ihtiyaç duyduğu dış ürünler incelendiğinde; iyimser bir bakışla Türkiye'nin Ermenistan dış ticaretinde % 10'luk (yaklaşık 150 milyon Dolar) bir paya sahip olacağı belirtilmektedir (TUSAM; 2004:7). Bu kadarlık bir dış ticaret uğruna dikkatli adım atılmadığı takdirde Türkiye'nin siyasi kaybı büyük olabilir. Uppsala Üniversitesi İpek Yolu Merkezi Araştırma Müdürü Svante Cornel'e göre, Türkiye'nin Ermenistan sınır kapısını açması durumunda, Türkiye'nin aleyhine olan temel

üç sorun yaşanabilecektir (*Cornel; 2003: Zaman*). Bunlar:

- Sürekli Türkiye karşıtı politika izleyen mevcut Ermenistan yönetimi, sınır kapısının ticarete açılmasıyla güçlenecek ve böylece daha demokratik ve barış yanlısı olan rakipleri Türkiye'nin bu uygulamasıyla zayıflamış olacaktır. Bu da Türkiye'ye karşı sertlik yanlılarını cesaretlendirecektir.
- Türkiye'nin ilk adımı atması, Ermeni Diasporası'ndaki sertlik yanlılarının uzun dönemde Türkiye'den "soykırım" ve "toprak talebi" konusunda daha fazla istekli olmaları sonucunu ortaya çıkarabilir.
- Sınır kapısının açılması Türkiye'nin Azerileri ve/veya Azerbaycan'ı terk ettiği anlamına gelebilecektir ki, bu onarılması güç bir hata olur. Bu durum Türkiye'nin Kafkasya'daki gayeleri ve stratejik çıkarları için uygun olmayacaktır.

Kafkasya'daki çıkarlarını Azerbaycan üzerinde odaklayan Türkiye için böyle bir adım rasyonel değildir. Sadece Azerilerin Türk olmalarından dolayı değil, ayrıca Azerbaycan Kafkasya'nın en büyük ve sahip olduğu enerji kaynaklarıyla bölgenin en zengin ülkesidir. İran ve Rusya ile komşu olmasından dolayı da stratejik bir konumdadır. Türkiye, Azerbaycan'ı kaybetmeyi göze alamaz, fakat Ermenistan'la kapıları açarak böyle bir sonucu doğurabilir.

Azerbaycan'ın Türkiye açısından önemi, ırk, dil, din, kültür bağlarından başka, şu üç unsurdan ötürü de önem arz etmektedir (*Kohen, 1997: Milliyet*). Birincisi; hazar petrollerinin bugün dünya için sahip olduğu önem. İkincisi; Azerbaycan Türkiye'nin "Türk Dünyasına Açılma Politikası"nın ana kapısıdır. Azerbaycan'sız Ankara'nın Orta Asya'da etkin bir rol oynaması olanaksızdır. Üçüncüsü ise, bu

ülke bir yandan Rusya, diğer yandan da İran'a karşı bir güvenlik alanı oluşturması bakımından Türkiye'nin stratejik çıkarları açısından büyük önem taşımaktadır.

Kısaca, Ermenistan ile ilgili kararlarda Mustafa Kemal Atatürk'ün 18 Kasım 1921'de Azerbaycan Büyükelçiliği'nin açılışı esnasında söylediği; "Azerbaycan Asya'daki kardeş hükümet ve milletler için bir temas ve ilerleme noktasıdır..." (*Satıcı; 2004; Kars*) sözü her daim güncel tutularak hareket edilmelidir.

6.3. Ermenistan Sınır Kapısının Açılmasına Bölge Halkının Bakışı

Bu kısımda, Ağrı, Ardahan, Iğdır ve Kars illerinden oluşan Ağrı Alt Bölgesi'nde 2005 yılında ticari faaliyetle uğraşan firmalara uygulanan toplam 116 anketin Ermenistan sınır kapısının açılmasına yönelik olarak sorulan soruya verilen yanıtların sonuçları özetlenmektedir (Karabulut, 2005: 147-152).

6.3.1. Ermenistan İle Ticarete Yönelik Olarak Bölgede Ticaret Yapanların Düşünceleri

Ankete katılan firma sahip veya yöneticilerine öncelikle kapalı olan Ermenistan sınır kapısının açılmasını isteyip istemedikleri evet-hayır şeklinde verecekleri cevapla tespit edilmeye çalışılmış, daha sonra da ayrı sorularla, sınır kapısının açılmasını isteme ya da istememe gerekçelerini önem derecesine göre belirlemeleri istenmiştir. Buna göre, Ermenistan sınır kapısının açılıp açılmaması yönündeki genel eğilim aşağıdaki gibi olmuştur (*tablo 4*).

Biliyorsunuz Türkiye ile Ermenistan arasında Azerbaycan'la da bağlantılı olarak birtakım sorunlar mevcuttur. Bütün bunlara rağmen, Bir ticaret adamı (işadamı) olarak Ermenistan sınır kapısının açılmasını istiyor musunuz? Şeklindeki sorulan soruya, 116 firma sahip veya yöneticisinden 76'sı (%65,5) evet, 40'ı

Tablo 4

Ermenistan Sınır Kapısının Açılıp Açılmaması Yönündeki Düşünceler

Seçenekler	Frekans	Yüzde		
Evet	76	65,5	Ortalama	3,15
Hayır	40	34,5	Medyan	3,00
Cevapsız	0	-	Mod	2
Toplam	116	100	Standart Sapma	0,916

Kaynak: KARABULUT (2005: 147-152)

(%34,5) da hayır şeklinde cevap vermiştir. Burada üzerinde durulması gereken husus, Ermenistan sınır kapısının açılmasını isteme konusunda zaman içerisinde yaşanan gerilemedir. Ayrıca, Türkiye’de etnik yapıya göre de sınır kapısına farklı bakıldığı anlaşılmıştır.

2000 yılında İktisadi Araştırmalar Vakfının “İğdir İlinin Ekonomik Gelişmesi” konulu yaptığı toplantıda sunulan bildiri için yapılan ankette de bu soru sorulmuş ve %100’e yakın oranda bu kapının açılması yönünde bölgede ticaret yapanlar fikir beyan etmişlerdir (Karabulut; 2000: 126). Oysa bu oran şimdi %65,5’e düşmüş bulunmaktadır. Yine daha çok Kafkas kökenli vatandaşların yaşadığı İğdir ili özelinde ise bu oran %50’ye kadar düşmektedir. Yine Doğu Anadolu’nun en büyük kenti olan Erzurum ilinde yapılan 4200 kişiye yönelik ankete dayalı bir çalışmada (Eğilmez; 2005), Ermenistan sınır kapısı açılmalı mı? sorusuna;

- % 79 hayır,
- % 13 evet ve,
- % 8 farketmez şeklinde cevaplar verilmiştir.

Merkezi Ankara’da bulunan KİMAR Araştırma ve Danışmanlık Hizmetleri tarafından Erzurum, Erzincan, Kars, Van, Ağrı, Muş ve İğdir illerinde 19-21 Nisan 2005 tarihleri arasında 1308 kişiyle yapılan anket çalışması-

da yönelik bölge halkının görüşü sorulmuş ve buna göre ilgili illerde yaşayanların,

- %23,1’i evet açılmalı
- %62,3’ü ise hayır açılmamalı şeklinde cevaplar vermişlerdir (Palandöken, 2007: 9).

Ermenistan sınır kapısının açılması yönündeki istekliliğin 2000 yılından 2005 yılına gelindiğinde düşmesinin temel sebebinin Ermenistan’ın Türkiye ye yönelik uyguladığı düşmanca politikalardan kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Bilindiği gibi, Türk-Ermeni ilişkilerinde Azerbaycan’la da bağlantılı olarak sorunlar yaşanmaktadır. Sınır kapısına yönelik her olumsuz bakışın temel sebebi de bu sorunlardır. Bu sorunların çözülmesi durumunda, tarihte uzun yıllar Türklerle birlikte yaşamış ve Türkiye’nin sınır komşusu olan bu ülkenin öncelikle kendisinin büyük menfaatleri vardır. Hiçbir denize bağlantısı olmayan Ermenistan’ın hem ekonomik hem de politik istikrarı için Türkiye ile iyi ilişkiler içinde olması önem arz etmektedir.

Aslında, Türkiye- Ermenistan ilişkilerinde yaşanan sorunların kaynağının bugün Ermenistan’ da oturan Ermenilerin olmadığı, asıl kaynağın tarihi süreç içerisinde ABD’ye ve diğer gelişmiş ülkelere yerleşen ve bu ülkelerde etkin hale gelen Ermeni diasporasıdır.

Denilebilir konuyla ilgili birçok araştırma yapan Şenol Kantarcı'nın bu konudaki tespiti aynen şöyledir: "Bugün Fransa'nın (sözde) soykırımını kabul etmesi, yarın diğer Avrupa ülkelerinin haçlı zihniyetiyle gündemlerine getirecekleri karar tasarısını ABD'nin henüz kabul etmemesinin altında, şimdilik bölgedeki çıkarlarının yattığının, unutulmaması gereken bir gerçek olduğu kabul edilmelidir. Planlı bir şekilde Kongresi'nde sürüncemede bırakması da, "bölgede güçlenmesi istenmeyen Türkiye'ye karşı yapılması düşünülen yaptırımlarda kullanılacak bir koz olarak" tutulması olarak değerlendirilmelidir" (Kantarcı; 2004: 361). Bu nedenle, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin geliştirilmesini ya da sınır kapılarının açılması incelenir ve değerlendirilirken, işin ekonomik boyutunun dışında mutlaka uluslar arası siyasi boyut ve çıkarlarında hesaba katılması gerekmektedir. Aksi takdirde, yanlış sonuçlara gitmek çok muhtemeldir. Bütün bunlar, dışarıya da bağlı olarak Ermenistan'ın Türkiye'ye karşı üstte de belirtilen yanlış politikalar uyguladığını göstermektedir. Türkiye ile Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi için de Ermenistan'ın bu politikaları terk etmesi ve normal komşuluk ilişkilerine dönmesi gerekir. Aksi takdirde, çözüm zorlaşır.

Kısaca, Ermenistan sınır kapısının açılması konusunda Ermenistan'ın tutumuna bağlı olarak Türkiye'deki bakış gittikçe olumsuzlaşmaktadır.

Ermenistan sınır kapısının açılmasını ve açılmamasını isteyenlerin temel gerekçelerinin neler olduğuna yönelik sorduğumuz soruya belirtilen gerekçeler ise aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir.

6.3.2. Ermenistan Sınır Kapısının Açılmasını İsteme Gerekçeleri

Ermenistan Sınır Kapısının Açılmasını İsteyenlere, bunu temel gerekçelerinin neler olduğunu önem derecesine göre sıralamaları istenmiştir. Verilen cevaplara göre oluşturulan tablo aşağıda düzenlenmiştir (tablo 5).

Ticaretle diğer ilişkilerin ayrı tutulmasının gerekliliği %63,2 oranında 1. derece, Bizim satmadığımız malları İran ve Gürcistan gibi ülkelerin bizden alıp satarak kar etmeleri %34,2 oranında 2. derecede ve Bu kapı açılırsa bizim, dolayısıyla Türkiye'nin büyük kazanç elde edeceği de %32,9 oranında 3. derecede önemli gösterilmiştir.

Ermenistan sınır kapısının açılmasını isteyenlerin temel gerekçeleri olarak işaretledikleri cevapların ortalamaları dikkate alındığında sırasıyla;

Tablo 5

Ermenistan Sınır Kapısının Açılmasını İsteme Gerekçeleri

GEREKÇELER	Ortalama	Medyan
Ticaretle diğer ilişkiler ayrı tutulmalıdır	1,71	1,00
Bizim satmadığımız malları İran ve Gürcistan gibi ülkeler bizden alıp satarak kar ediyorlar	2,39	2,00
Bu kapı açılırsa biz, dolayısıyla Türkiye büyük kazanç elde edecektir	2,59	3,00
Kapının açılması Türkiye-Ermenistan ve Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerinin iyileşmesine katkı yapacaktır	3,47	4,00
Kapının açılması Türkiye'nin AB'ye girmesine yardım eder	4,79	5,00

Kaynak: KARABULUT (2005: 147-152)

- o Ticaretle diğer ilişkilerin ayrı tutulmasının gerekliliği (*ortalama; 1,71*),
- o Bizim satmadığımız malları İran ve Gürcistan gibi ülkelerin bizden alıp satarak kar etmeleri (*ortalama; 2,39*) ve,
- o Bu kapı açılırsa bizim, dolayısıyla Türkiye'nin büyük kazanç elde edeceği (*ortalama, 2,59*) 1.,2., ve 3. derecede önemli bulunmaktadır.

Ermenistan kapısının açılmasını isteyenlerin temel gerekçelerinin ekonomik olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, uzun dönemli bir perspektifle bakıldığında ve tarihi olaylar da dikkate alındığında, konunun ekonomik gerekçelerinin dışında da sebepleri olduğu anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda, Ermenistan sınır kapısının açılmasını istemeyenlerin temel gerekçeleri yol gösterici niteliktedir.

6.3.3. Ermenistan Sınır Kapısının Açılmasını İstememe Gerekçeleri

Ermenistan sınır kapısının açılmasına hayır diyenlerin, bu cevaplarını hangi gerekçeyle söyledikleri sorulduğunda, verilen cevaplar aşağıdaki gibi olmuştur (*tablo 6*).

Türkiye'nin Ermenistan sınır kapısını açarsa, Azerbaycan'ı kaybedeceği, %55 oranında 1. derecede, Ermenilerin Türkiye'ye

ve Azerbaycan'a karşı yürüttükleri yanlış politikardan dolayı sınır kapısının açılmasını istememe, % 35 oranında 2. derecede ve Türkiye için Ermenistan pazarının çok önemli bir pazar olmadığı da (büyüklük açısından) % 35 oranında 3. derecede önemli bir sebep olarak gösterilmiştir. Buna göre, verilen cevapların ortalamalara göre sıralaması yapıldığında ilk üç gerekçe;

- Türkiye'nin Ermenistan sınır kapısını açarsa, Azerbaycan'ı kaybedeceği (*ortalama; 1,65*),
- Ermenilerin Türkiye'ye ve Azerbaycan'a karşı yürüttükleri yanlış politikardan dolayı sınır kapısının açılmasını istememe (*ortalama; 2,33*) ve,
- Türkiye için Ermenistan pazarının çok önemli bir pazar olmadığıdır (*ortalama; 3,10*).

Görüldüğü gibi, ortaya çıkan sonuçlara göre, Ermenistan sınır kapısının açılmasını istemeyenlerin gerekçeleri, Ermenistan'ın Türkiye'ye karşı yanlış uyguladığı üstte belirtilen politikalar ve Türkiye'nin de bunlardan vazgeçmesi gerektiğini sürekli bu ülkeye iletmediği, Azerbaycan toprağını işgal etme, Türkiye'den toprak talep etme gibi konularla

Tablo 6

Ermenistan Sınır Kapısının Açılmasını İstememe Gerekçeleri

GEREKÇELER	Ortalama	Medyan
Türkiye Ermenistan sınır kapısını açarsa, Azerbaycan'ı kaybeder.	1,65	1,00
Türkiye için Ermenistan pazarı çok önemli bir pazar değildir (büyüklük açısından).	3,10	3,00
Ermenilerin Türkiye'ye ve Azerbaycan'a karşı yürüttükleri yanlış politikardan dolayı	2,33	2,00
Tarihi olarak düşmanlığımızdan dolayı (bu düşmanlık devam edecektir)	4,43	5,00
Kapı açıldıktan sonra Ermeniler Türkiye'den toprak talep edeceklerdir.	4,20	4,00
Kapı açılınca Ermenilerle terör örgütleri arasındaki ilişki ve işbirliği artış gösterecektir.	5,30	6,00

Kaynak: KARABULUT (2005: 147-152)

ilgilidir. Yine, sınırın açılmasını istemeyenlerin önemli vurgularından birisi, Ermenistan'ın ekonomik önemsizliğidir. Diğer bir anlatımla, bu gruptaki cevaplayıcılar açısından, ekonomik gerekçeler dışındaki sebepler ön plana çıkmaktadır denilebilir.

Buraya kadar test edilen konular Türkiye'nin kendi iç uygulamalarından kaynaklanırlardı. Şimdi karşı ülkelerle ticari ilişkisi olan bölge ticaret sektöründeki firmaların güven duydukları ülkeleri nasıl bir sıralamaya koyduklarına yönelik soruya verilen cevapların alttaki başlıkta değerlendirilmesi yapılmıştır.

6.3.4. Bölgede Ticaret Yapanların Karşı Ülkelere Güven Dereceleri

Türkiye ve bölge açısından en güvenilir ve uzun dönemde ilişkilerin ve ticaretin yoğunlaşacağını düşündüğümüz Pazar/pazarlar hangileridir? Şeklindeki önem derecesine göre sıralama yapılması istenen soruya verilen cevaplara göre oluşturulan tablo aşağıdaki gibidir.

Tablo 7

Ülkelerin Güven Sıralaması

KARŞI ÜLKELER	Ortalama	Medyan
İran	1,55	1,00
Nahcivan (Azerbaycan)	1,77	2,00
Gürcistan	3,14	3,00
Ermenistan	3,54	4,00

Kaynak: KARABULUT (2005: 147-152)

Görüldüğü gibi, güven sıralamasında kapsama alınan dört ülkeden Ermenistan son sıradadır. Bunun anlamı, Ermenistan politikaları bu ülkenin güvenilir bir ülke olarak görülmesine sebep olmuştur.

7. Türkiye'nin Ermenistan Sınır Kapısı Konusundaki Politikası Nasıl Olmalıdır?

Sınır kapısındaki rahatlama Ermenistan'ın Türkiye'deki terör örgütleriyle ilişki kurması ve böylece iç istikrarın bozulması şeklinde bir sonuç ortaya çıkabilir. Mevcut bu realite ortamında Türkiye'nin izleyeceği yol ne olmalıdır? sorusu gündeme gelmektedir. Uygun çözüm şu şekilde olabilir:

Türkiye, Ermenistan sınır kapısının açılması için çaba sarfetmelidir. Çünkü siyasi güç ekonomik güç ile elde edilir. Hatta ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi Ermenistan'ın Türkiye ve Azerbaycan'a yaklaşmasını da sağlayabilir. Siyasi açıdan gergin olduğumuz her ülkeyle iktisadi ilişkilerimizi de kesersek, siyasi etkinliğimizi de kaybedebiliriz. Örneğin, Yunanistan, Suriye ve İran gibi ülkeler zaman zaman siyasi gerginliklerle karşı karşıya geldiğimiz ülkelerdir. Buna rağmen, ekonomik ilişkilerimiz az da olsa devam etmektedir. Ancak, Ermenistan'la olan ilişkilerdeki Azerbaycan realitesinden dolayı şu hususlar göz ardı edilmemelidir:

- Ermenistan'ın Dağlık Karabağ konusunda taviz vermesi sağlandıktan sonra ticari ilişkiler hızlandırılabilir.
- Ekim 2002'de Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev'in Ermenistan'a yaptığı, "Ermenistan'ın İran sınırındaki dört Azeri eyaletinden çekilmesi karşılığında ticari ilişkilerin düzeltilmesi" teklifi yeniden gündeme getirilebilir.
- Ermenistan'a ilişkilerin normalleşmesi ve kapıların açılmasının, üstte bazılarına değinilen konularda ilk adımı Ermenistanın atması koşuluyla gerçekleştirilebileceği net olarak bildirilmelidir.

Günümüzde mevcut takip edilmesi gereken bu politikalara ilaveten, Türkiye'nin geleceğe dönük olarak da Ermenistan'la ilişkilerinde

psikolojik, ekonomik ve siyasi politikalarının olması gerekliliğinden bahsedilmektedir (Laçiner; 2004:332-337).

Psikolojik Politika; Ermeniler geçmişte Türklerin kendilerini katleden bir millet olduğuna ve bunun bundan sonra da devam edebileceğine inandırılarak kandırılmışlardır. Ermenilerin bu yanlış psikolojilerini yok etmek için Türkiye'nin birtakım çıkışlar yapması faydalı olacaktır. Örneğin, Türkiye'de burslu okuyan Türk Cumhuriyetlerinden gelen öğrenciler gibi Ermeni öğrencilere de aynı fırsatlar verilebilir. Bu politikanın etkin işleyebilmesi için YÖK, Milli Eğitim Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Genelkurmay Başkanlığı, MİT gibi kurumları organize bir şekilde ve işbirliği içerisinde çalışması sonuca ulaşabilmek açısından uygun olacaktır. Yine Ermenistan dilinde yayın yapacak iletişim birimlerinin oluşturulması ve bu ülkenin kültürünü, dilini ve değişik özelliklerini bilen uzman kişilerin yetiştirilmesi iletişim sağlama da kolaylıklar sağlayacaktır. Örneğin, Atatürk Üniversitesi ya da Kafkas Üniversitesinde bu konularda uzmanlaşan ve bölge ülkelerinin dilleri ve diğer özelliklerini bilen elemanların yetiştirilmesi ve birimlerin oluşturulması faydalı olabilecektir. Böylece, bu merkezler ve elemanlar vasıtasıyla hem Ermenistan hem de diğer bölge ülkelerine yönelik politikalar oluşturulabilecek ve uzun dönemde bu sayede işbirliği olanakları artırılabilir. Ayrıca, Ermenilerin şimdiye kadar ki yanlış psikolojik algılarının giderilmesinde, Türkiye'nin şartlarını yerine getirmeleri koşuluyla, sınır kapılarının açılmasının da olumlu katkısı olacağını söylemek mümkündür.

Ekonomik Politika; Bu konuda sadece Ermenistan pazarına yönelik bir ekonomi politikası değil, Kafkasya, Orta Asya, Rusya ve hatta Orta Doğu'yu kapsayacak uzun dönemli bir ekonomi politikası belirlenmelidir. Aksi takdirde, Türkiye bu bölgedeki pek çok

çıkarından olabilecektir. Bunun için yine bölge üniversitelerinin bu konularda uzmanlaşmalarının sağlanması önemlidir. Yine, Türkiye ile bölge ülkeleri arasında etkin ve güvenli bir ulaşım ağının oluşturulması ekonomik işbirliğini güçlendirebilecektir. Ayrıca, Türkiye'nin bu ülkelere sınır bölgelerindeki yapabileceği her olumlu değişim ekonomik anlamda kazançla dönüştürülebilir. Örneğin, Kars-Ardahan-Iğdır ya da Ağrı'da bu ülkelere yapılan ihracat ürünlerine yönelik bir yatırım, ulaşım maliyetlerinin düşüklüğü ve hızlı ulaşım kolaylığı açısından avantajlar sağlayacaktır. Kısaca, bu pazarları elde tutabilmek için hem kendi tarafımızda yapılması gerekenleri yapmak hem de karşı ülke/ülkeler tarafında yapılması gerekenleri yaptırabilmek ilişkilerin gelişmesi açısından önemlidir.

Siyasi Politika; Türkiye bölgedeki Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü örneğinde olduğu gibi değişik oluşumlara önderlik ederek bölgedeki siyasi gücünü artırmalı ve Ermenistan'ı da bu birliklere dahil etme çabası güderek iletişim ve işbirliğinin sağlanması yoluyla diğer problemleri çözebilecek ortamı yaratmalıdır. Örneğin, "Kafkasya Ekonomik İşbirliği Örgütü" veya benzer oluşumlar kurularak bu hedefler gerçekleştirilebilir.

8. Sonuç

Türkiye ile Ermenistan arasında tarihin belli dönemlerindeki sıkı bağlılığa rağmen, süreç içerisinde yaşanan gelişmelere bağlı olarak düşmanlık derecesinde bir ilişki kopukluğu yaşanmıştır. 1915'te savaş koşullarında yaşanan karşılıklı çatışmalardan sonra ilişkiler bozulmuş ve bir daha düzeltilememiştir. 1991 yılında SSCB'nin dağılmasından sonra Ermenistan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla tekrar sosyo-ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi olanağı doğmasına rağmen, Ermenistan'ın soykırım iddiası, toprak talebi ve Azerbaycan

topraklarını işgal etmesi gibi gelişmeler bu fırsatı vermemiştir. Bu doğrultuda, sınır kapıları açılmamış ve ticari ilişkiler gelişmemiştir.

Ermenistan'la ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi Türkiye'den çok Ermenistan için önem arz etmektedir. Çünkü Türkiye Ermenistan için adeta bir dünyaya açılma yolu konumundadır. Oysa Türkiye için Ermenistan pazarı dikkate alınmayacak kadar küçük bir pazardır. Yaşanan gelişmeler göstermektedir ki, gelecek uzun yıllarda bu iki ülkenin sosyo-ekonomik ilişkilerinin gelişmesi olanaklı gözükmemektedir. Ancak, bu durum her iki ülkenin hiçbir şekilde ilişki kurmayacağı anlamına gelmemektedir. Diğer taraftan Türkiye Ermenistan ekonomik ilişkilerinin ticari anlayışa göre değerlendirilmeyeceği de anlaşılmaktadır. Bu iki ülke ilişkilerinde tarihi, siyasi, sosyal ve iktisadi gerçeklerin birlikte değerlendirilmesi zorunluluğu vardır. Aksi takdirde, özellikle sınır kapıları sorununda sadece ekonomik gerekçelerle olaya bakmak gelecek dönemlerde Türkiye'nin bölgedeki menfaatlerine önemli zarar verebilecektir.

Kısacası, Türkiye'nin Ermenistan konusunda atacağı adımlar, şimdiye kadar olduğu gibi hem Ermenistan'dan yararlanabilme ve iyi ilişkiler kurma yönünde çaba gösterme şeklinde olmalı, hem de Azerbaycan'ı incitmeyecek özellikte olma zorunluluğundadır. Aksi takdirde, Türkiye'ye zarar verebilecek bir potansiyel olan bu ülkeye farkında olunmadan kolaylık sağlanmış olur hem de Türkiye'nin uzun dönemli menfaatleri zarar görmüş olur.

Kaynakça

1. BERBEROĞLU, Enis (6 Ekim1999), "İğdır'ın Sınır Ticareti Refahı", Hürriyet.
2. GERNİ, Cevat (1999), "Gümrük Birliği I", Palandöken Gazetesi, Erzurum.
3. GÜLTEKİN, Burcu (2002), The Stakes of The Opening of Turkish-Armenian Border- The Cross-Border Contacts Between Armenia And Turkey, French Institute of Anatolian Studies, Research Program on Turkey-Caucasus-Istanbul.
4. HALAÇOĞLU, Yusuf (2004), Ermeni Tehciri, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul.
5. KANTARCI, Şenol (2002), Kamer KASIM, İbrahim KAYA, Sedat LAÇNER, Ermeni Sorunu El Kitabı, SAEMK (Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi) ve ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara.
6. KANTARCI, Şenol (2003), "ABD-AB Kısacasında Türkiye- Ermenistan İlişkileri", ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, www.stradigma.com, Aylık Strateji ve Analiz e-Dergisi (Giriş: 14.09.2004).
7. KANTARCI, Şenol (2004), Amerika Birleşik Devletleri'nde Ermeniler ve Ermeni Lobisi, Aktüel Yayınları, İstanbul.
8. KARABIYIK , Osman (1984), Türk-Ermeni Münasebetlerinin Dünü-Bugünü, Hizmet Gazetecilik ve Matbaacılık, İstanbul.
9. KARABULUT, K. (2005), Doğu'da Yakalanan Kalkınma Fırsatı: Ticaret: Bir Alt Bölge Uygulaması, Atlas Yayın Dağıtım, İstanbul.
10. KARABULUT, Kerem (2000), "İğdir Ekonomisinin Gelişmesinde Ticaretin ve Özellikle Sınır Ticaretinin Yeri ve Önemi", İktisadi Araştırmalar Vakfı, İğdir İlinin Ekonomik Kalkınması Semineri, İğdir.
11. KIZILTAN, Alaattin (2003), Erzurum'un Kalkınmasında Ulaştırma Altyapısı ve Bulunduğu Bölgenin Doğu'ya Açılımı, EKEV Akademi Dergisi, Yıl 7, Sayı 17, Güz.
12. KOHEN, Sami (09 Eylül 1997), "Elbet Kardeşlik Ama...", Milliyet.
13. LAÇNER, Sedat (2002), "Ermenistan-Türkiye İlişkilerinde Sınır Kapısı Sorunu ve İlişkilerde Ekonomik Boyut", Ermeni Araştırmaları, Sayı 6, Yaz.
14. LAÇNER, Sedat (2004), Türk Ermeni İlişkileri, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
15. GERNİ, Cevat, Köşe Yazısı, Palandöken Gazetesi (19 Haziran 2007), Erzurum.
16. SATICI, Oğuz (2004), Kars Kent Kurultayı 2 (Yapılan Konuşma), Kars.
17. SELVİ, Haluk (2003), "Türkiye-Ermenistan

- İlişkilerinin geleceği”, www.stradigma.com, Aylık Strateji ve Analiz e-Dergisi (Giriş: 14.09.2004).
18. TUSAM (Türkiye Ulusal Güvenlik Stratejileri Araştırma Merkezi) (2004), Türkiye-Ermenistan İlişkileri Raporu.
19. <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/am.html> (Giriş: 17.09.2004).
20. http://www.turkishtime.org/temmuz/54_2_tr.htm (Giriş: 14.09.2004).
21. <http://www.tuik.gov.tr>
22. <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/0,pagePK:180619~theSitePK:136917,00.html> (11.10.2007).
23. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/am.html> (Giriş: 24.11.2010)

Doç. Dr. Kerem Karabulut

Türkiye Cumhuriyeti
Atatürk Üniversitesi

TÜRKİYƏ-ERMƏNİSTAN MÜNƏSİBƏTLƏRİNİN SOSİAL-İQTİSADI TƏHLİLİ

Xülasə

1991-ci ildə Sovet İttifaqının (SSRİ) dağılması ilə birlikdə, bu ölkəyə qonşu olan Türkiyənin Şərqi Anadolu Bölgəsinin sərhəddində formalaşan müstəqil dövlətlərdən biri də Ermənistandır. Ancaq Ermənistan-Türkiyə münasibətləri həm tarixdəki mövcud hadisələr səbəbilə və həm də Azərbaycanla əlaqədar olan problemlərlə bağlı inkişaf etməmişdir. Türkiyə-Ermənistan sərhəd qapılarının qapalı olmasının əsas səbəbləri qeyri-iqtisadi amillər olduğu üçün bu sərhəd qapılarının (Şərqi və Alicağ sərhəd qapıları) açılıb-açılmamasını müzakirə etmədən əvvəl Türkiyə ilə Ermənistan arasındakı münasibətlərin qısa bir tarixçəsinə nəzər salınır. Daha sonra sərhəd qapılarının iqtisadi qiymətləndirilməsi və Türkiyə baxımından əhəmiyyəti təhlil olunur və atılacaq addımlar müzakirə edilir.

Məqalədə kitab, məqalə, əsas statistik rəqəmlərlə yanaşı, problemlə bağlı həyata keçirilmiş sahə araşdırmalarının nəticələri də təqdim edilir. Son olaraq, məqalədə elmi-təhlili təqdimatı verilənlərə əsaslanaraq müvafiq təkliflər irəli sürülür.

Açar sözlər: Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər, Türkiyə-Ermənistan münasibətləri, sərhəd qapıları problemi, Türkiyə-Ermənistan-Azərbaycan münasibətləri.

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 29.10.10.

Təkrar işləməyə göndərilmişdir: 05.11.10.

Çapa qəbul olunmuşdur: 30.11.10.